

Nový občanský zákoník

Nový občanský zákoník, který nabude účinnosti 1. 1. 2014, zakotvuje některé možnosti založené na modelu podpory. Jde o předběžné prohlášení a nápomoc při rozhodování. Tato opatření mají být použita přednostně, aby nemuselo dojít k zásahu do svéprávnosti. I z hlediska řazení v textu návrhu občanského zákoníku předchází tato *Podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat* ustanovením o omezení svéprávnosti. Naopak byla ze zákona vypuštěna možnost úplného zbavení svéprávnosti.

Předběžné prohlášení

Předběžné prohlášení dává možnost, která zatím v našem právním řádu chyběla. Člověk má v očekávání vlastní nezpůsobilosti právně jednat možnost projevit vůli, aby byly jeho záležitosti spravovány určitým způsobem, nebo aby je spravovala určitá osoba, nebo aby se určitá osoba stala jeho opatrovníkem (§ 38). Toto ustanovení může být praktické pro kohokoli z nás, neboť kdokoli se může ocitnout v situaci, kdy ztratí, dlouhodobě, nebo dokonce trvale, schopnost spravovat své záležitosti. K tomu může dojít náhle, nepředvídatelně – např. úrazem s poraněním mozku (sporty, autonehoda) či po mozkové mrtvici. Duševní nezpůsobilost však lze v některých případech i předpokládat – především v případě některých progresivních mozkových chorob (demencí). Ve všech těchto případech je velmi praktické upravit své záležitosti předem, s využitím § 38.

Předběžné prohlášení může být učiněno ve formě veřejné listiny (podle § 567), ověřené notářem, nebo soukromé listiny. V tomto případě musí být opatřena datem a potvrzena dvěma svědky. Je-li obsahem prohlášení pořízeného veřejnou listinou určení, kdo se má stát opatrovníkem, ten, kdo veřejnou listinu sepsal, zapíše údaje o tom, kdo prohlášení pořídil, kdo je povolán za opatrovníka a kdo veřejnou listinu sepsal, do neveřejného seznamu vedeného podle jiného zákona (§ 39). Činí-li prohlášení nevidomý nebo osoba, která neumí nebo nemůže číst nebo psát, musí jí být prohlášení nahlas přečteno svědkem, který prohlášení nepsal. Nevidomý nebo osoba, která neumí nebo nemůže číst nebo psát, před svědky potvrdí, že listina obsahuje jeho pravou vůli (§ 40).

Soud může změnit nebo zrušit předběžné prohlášení jen ve výjimečném případě, pokud se změní okolnosti zjevně tak podstatným způsobem, že člověk, který prohlášení učinil, by je za takových okolností neučinil nebo by je učinil s jiným obsahem, a při zachování původního znění by člověku, který prohlášení učinil, hrozila závažná újma. Před vydáním rozhodnutí soud vyvine potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož prohlášení rozhoduje, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si člověk zvolí (§ 43).

Soud bude přihlížet i k prohlášení nebo jeho odvolání, pokud by bylo sice neplatné, ale není důvod pochybovat o vůli toho, kdo je učinil (§ 44).

Nápomoc při rozhodování

Nápomoc při rozhodování se poskytuje na základě smlouvy mezi podporovaným a podpůrcem. Smyslem smlouvy o nápomoci je poskytnout podporu člověku, kterému duševní postižení působí potíže při rozhodování, aby mohla být zachována plná svéprávnost a nemusel být ustanovován opatrovník. Ve smlouvě se podpůrce zavazuje, že bude se souhlasem podporovaného přítomen při jeho právních jednáních, že mu zajistí potřebné údaje a že mu bude nápomocen radami. Podpůrců může být i více (§ 45 a § 46 odst. 1).

Smlouva musí být schválena soudem, teprve pak nabývá účinnosti. Může být uzavřena v písemné formě a předložena soudu nebo může být uzavřena ústně před soudem. Soud smlouvu neschválí pouze v případě, že zájmy podpůrce odporují zájmům podporovaného (§ 46 odst. 2). Soud také odvolává podpůrce, a to na návrh podporovaného nebo podpůrce, nebo i bez návrhu, pokud podpůrce závažně poruší své povinnosti (§ 48).

Při poskytování podpory **je úlohou podpůrce pomoci podporovanému porozumět situaci a okolnostem, zmapovat možná řešení a rozhodnutí a pomoci rozhodnout se v souladu s osobními cíli, preferencemi a životním stylem podporovaného.**

Podpůrce nesmí podporovaného nevhodně ovlivňovat a postupuje v souladu s jeho rozhodnutími. Samozřejmě se také nesmí na úkor podporovaného bezdůvodně obohatit (§ 47). Pokud podporovaný právně jedná v písemné formě, může podpůrce připojit svůj podpis s uvedením své funkce, popřípadě i s údajem o podpoře, kterou podporovanému poskytl. Podpůrce má i právo namítat neplatnost právního jednání podporovaného (§ 47).

Smlouva o nápomoci nezakládá právo podpůrce zastupovat podporovaného, tedy právo jednat osobně jeho jménem.

Zastoupení členem domácnosti

Povaha zastoupení členem domácnosti

I zastoupení členem domácnosti má charakter dohody. Na rozdíl od nápomoci při rozhodování, kde se počítá, že podporovaný je s využitím nápomoci schopný právně jednat, zastoupení členem domácnosti se uplatní, pokud člověku brání duševní porucha právně jednat a nemá jiného zástupce. Při smlouvě o nápomoci si podporovaný sám vybírá podpůrce z neohrazeného okruhu osob a podpůrce nemá právo jej zastupovat (jednat osobně jménem podporovaného), zatímco v případě zastoupení členem domácnosti zákon stanoví konkrétní okruh osob, které jsou oprávněné zastupovat dospělého člověka nezpůsobilého právně jednat. Zastupovat jej může jeho potomek, předek, sourozenec, manžel nebo partner, nebo osoba, která s ním žila před vznikem zastoupení ve společné domácnosti alespoň tři roky (podle § 49 odst. 1). Je-li uzavřena smlouva o nápomoci při rozhodování, vztahuje se možnost tohoto zastoupení jen na oblasti, ve kterých zastoupený není způsobilý právně jednat.

Vznik a zánik zastoupení

Pro vznik zastoupení musí dát zástupce zastoupenému na vědomí, že ho bude zastupovat, a srozumitelně mu vysvětlit povahu a následky zastoupení. Odmítne-li to člověk, který má být zastoupen, zastoupení nevznikne. K odmítnutí přitom postačí schopnost projevit přání (§ 49 odst. 2). I v případě zastoupení členem domácnosti je potřeba schválení soudem. Soud je povinen s vyvinutím potřebného úsilí zjistit názor zastoupeného, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si zastoupený zvolí (§ 50). Zastoupení zaniká, pokud se jej zástupce vzdá nebo pokud zastoupený odmítne, aby ho zástupce dále zastupoval, k odmítnutí opět postačí schopnost projevit přání. Zastoupení zaniká také, pokud soud jmenuje zastoupenému opatrovníka (§ 54).

Obsah zastoupení a jednání zástupců

Zástupce dbá o ochranu zájmů zastoupeného a naplňování jeho práv i o to, aby způsob jeho života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi a aby, nelze-li tomu rozumně odporovat, odpovídal i zvláštním představám a přáním zastoupeného (§ 51).

Zastoupení se vztahuje jen na obvyklé záležitosti, jak to odpovídá životním poměrům zastoupeného. Zástupce tak může nakládat s příjmy zastoupeného v rozsahu potřebném pro obstarání obvyklých záležitostí. S peněžními prostředky na účtu zastoupeného může nakládat jen v rozsahu nepřesahujícím měsíčně výši životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu.

Zástupce není oprávněn udělit souhlas k zásahu do duševní nebo tělesné integrity člověka s trvalými následky (§ 52).

Zákon počítá s možností, že zastoupený může mít více zástupců. Pokud tomu tak je, může jednat jen jeden z nich, nebo mohou jednat společně. Jednalo-li by však vůči další osobě více zástupců společně a odporovali si, nepřihlíží se k projevu žádného z nich (§ 53).

Zbavení svéprávnosti

Nový občanský zákoník již nedává možnost zcela zbavit člověka svéprávnosti. Kdo byl podle dosavadních právních předpisů zbaven způsobilosti k právním úkonům, považuje se ode dne nabytí účinnosti nového občanského zákoníku za osobu omezenou ve svéprávnosti (§ 3032 odst. 1). Rozsah omezení svéprávnosti v těchto případech bude dán ustanovením § 64, podle kterého tito lidé budou moci samostatně právně jednat v běžných záležitostech každodenního života.

Omezení svéprávnosti

Omezení způsobilosti k právním úkonům stanovené podle dosavadních právních předpisů se považuje ode dne nabytí účinnosti nového občanského zákoníku za omezení svéprávnosti a člověk je způsobilý právně jednat v rozsahu stanoveném dosavadními právními předpisy (§ 3032 odst. 2).

Zásah do svéprávnosti jako krajní řešení

Text současného zákona může vyznít tak, že jakmile má člověk dlouhodobé duševní postižení a není schopen samostatně učinit právní úkon, má být omezen ve způsobilosti k právním úkonům, což vede k praxi hromadného omezování/zbavování způsobilosti k právním úkonům. Nový občanský zákoník přistupuje k omezení svéprávnosti z opačného konce. Považuje jej za řešení krajní, když stanoví, že **omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by mu jinak závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření** (§ 55 odst. 2). Méně omezujícím opatřením mohou být další instituty zakotvené novým občanským zákoníkem – nápomoc při rozhodování, zastoupení členem domácnosti, ustanovení opatrovníka bez zásahu do svéprávnosti. Dále to může být také systém podpory, kterou člověk využívá, ať už jde o podporu poskytovanou profesionální sociální službou, nebo neformální sítí blízkých osob.

V novém občanském zákoníku je tímto zakotven tzv. princip subsidiarity (restriktivní opatření se použije až po vyčerpání možností méně omezujících), který byl v oblasti způsobilosti k právním úkonům doposud formulován jen v judikatuře a dokumentech bez právní závaznosti. Změnila se také formulace ze současného „soud omezí“ způsobilost k právním úkonům na „soud může omezit“ svéprávnost člověka.

Omezení svéprávnosti v zájmu člověka

Návrh občanského zákoníku nově výslovně uvádí, že **k omezení svéprávnosti lze přistoupit jen v zájmu člověka**, jehož se to týká (§ 55 odst. 1). Znamená to jednak, že toto opatření prokazatelně musí být pro člověka přínosem, že výhody z tohoto opatření musí převážet nad nevýhodami. A dále také, že zájem tohoto člověka je jediným důvodem. Nejde tedy o ochranu zájmů třetích osob. Zájmy třetích osob musí být chráněny jinými právními nástroji.

Komunikace soudu s člověkem s postižením

Nově také musí být soud v osobním kontaktu s člověkem, o kterém rozhoduje, brát v úvahu jeho osobní jedinečnost a respektovat jeho práva (§ 55 odst. 1). Soud musí vyvinout potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož svéprávnosti rozhoduje, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si člověk zvolí (§ 56 odst. 2). Zároveň se výslovně stanoví, že má-li člověk obtíže dorozumívat se, nemůže to samo o sobě být důvodem k omezení svéprávnosti. V ustanovení § 55 je patrný vliv čl. 21 písm. b) Úmluvy, ve kterém se ČR zavazuje uznávat a umožnit osobám se zdravotním postižením používání všech prostředků, způsobů a formátů komunikace (např. znakových jazyků, augmentativní a alternativní komunikace) podle jejich vlastní volby při úředních jednáních.

Rozsah omezení svéprávnosti

V návrhu občanského zákoníku je oproti současnému znění navozen opačný způsob uvažování o formulaci omezení svéprávnosti soudem. Současná formulace „jestliže fyzická osoba je schopna činit jen některé právní úkony, soud její způsobilost omezí“ navozuje praxi soudů, která je rozšířená. Soudy vymezují způsobilost v rozsudku pozitivně – stanovují, které právní úkony člověk je schopen činit. To v praxi znamená, že všechny ostatní, blíže nespecifikované právní úkony, člověk není oprávněn činit.

Tato formulace je nepřiměřeně omezující. Nová formulace zní: „Soud může omezit svéprávnost člověka v rozsahu, v jakém není schopen právně jednat, a vymezí rozsah, v jakém způsobilost člověka samostatně právně jednat omezil.“ (§ 57 odst. 1). Přitom musí být důkladně vzaty v úvahu rozsah i stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitosti (§ 55 odst. 1). Tato formulace směřuje k negativnímu vymezení omezení v rozsudku. To znamená, že soud uvede konkrétní a konečný výčet úkonů, které člověk není oprávněn činit. Musí být tedy nepochybně prokázáno, kterého právního jednání není člověk schopen, a to z toho hlediska, jaký dopad má tato skutečnost na jeho schopnosti postarat se o své záležitosti. Jde zde o posílení tzv. „funkčního modelu“ omezování způsobilosti, který vychází z toho, že pro omezení způsobilosti právně jednat není rozhodující, jaký je „deficit“ člověka v jeho schopnostech, ale zda tento „deficit“ má natolik závažný vliv na život člověka, že je nutné zasahovat do jeho základních práv.

Pokud jde o rozsah omezení, je nově zakotven limit pro maximální rozsah **omezení tím, že rozhodnutí o omezení svéprávnosti nikdy nezbavuje člověka práva samostatně právně jednat v běžných záležitostech každodenního života** (§ 64).

Omezení svéprávnosti na dobu určitou

Soud může svéprávnost omezit jen na určitou dobu, nejdéle však na tři roky. Uplynutím stanovené doby právní účinky omezení zanikají. Soud může před uplynutím stanovené doby zahájit řízení o prodloužení doby omezení. V takovém případě právní účinky původního rozhodnutí trvají až do vydání nového rozhodnutí, nejdéle však jeden rok. Soud může také rozhodnout o omezení svéprávnosti jen v souvislosti s určitou záležitostí na dobu nutnou pro její vyřízení (§ 59). V přechodných ustanoveních zákon stanoví pravidla i pro osoby, které byly omezeny nebo zbaveny způsobilosti k právním úkonům přede dnem nabytí účinnosti nového občanského zákoníku. I ony získají automaticky svéprávnost nejpozději uplynutím tří let ode dne nabytí účinnosti nového zákona, ledaže soud do té doby znovu rozhodne o omezení svéprávnosti (§ 3032 odst. 1).

Platnost jednání člověka s omezenou svéprávností

Nová právní úprava v určitých případech výslovně přiznává platnost i právnímu jednání člověka s omezenou svéprávností.

Jednal-li opatrovanec samostatně v případě, kdy nemohl jednat bez opatrovníka, lze jeho právní jednání prohlásit za neplatné, jen působí-li mu újmu. Jednání bez opatrovníka se považuje za platné také tehdy, pokud je opatrovník schválí nebo pokud své právní jednání schválí sám jednající poté, co nabyt svéprávnosti.

Změna dopadů omezení svéprávnosti v dalších oblastech života

Uzavření manželství a rodičovská zodpovědnost

Omezení svéprávnosti neznamená automaticky omezení uzavřít manželství. Soud musí výslovně rozhodnout, že omezení svéprávnosti se vztahuje také na schopnost uzavřít manželství. Pokud se omezení svéprávnosti vztahuje také na uzavření

sňatku, nelze jej uzavřít ani s přivolením soudu. Soud by musel svéprávnost v této oblasti vrátit.

Došlo-li k uzavření manželství, přestože omezení svéprávnosti se vztahuje i na uzavření manželství, soud prohlásí manželství za neplatné na návrh každého, kdo na tom má právní zájem, nebo i bez návrhu. Manželství však nemůže být prohlášeno za neplatné, pokud bylo počato dítě, které se narodilo živé (§ 683).

Rozhodnutím o omezení svéprávnosti **člověk nadále automaticky neztrácí ani rodičovskou zodpovědnost**. Trvání a rozsah rodičovské odpovědnosti může změnit jen soud (§ 865). Pokud je člověk soudem omezen v rodičovské odpovědnosti, výkon jeho rodičovské odpovědnosti je po dobu omezení pozastaven. Soud však může rozhodnout, že se rodiči zachovává výkon péče o dítě a osobního styku s dítětem (§ 868 odst. 2).

Volební právo

V současné době má vliv na volební právo pouze zbavení způsobilosti k právním úkonům, které je překážkou výkonu volebního práva. Pokud by právní úprava volebního práva zůstala v současné podobě, zanikne tato překážka automaticky s účinností nového občanského zákoníku, ve kterém zbavení způsobilosti již neexistuje.

Opatrovnictví

Opatrovnictví je upraveno v novém občanském zákoníku na dvou místech Obecné části, v Hlavě II: Osoby (§ 61 – § 65) a v Hlavě III: Zastoupení (§ 436 – § 440 a § 457 – 485).

Pojetí opatrovnictví v novém občanském zákoníku

Smyslem opatrovnictví je ochrana zájmů a naplňování práv opatrovance (§ 457). Opatrovnictví není spojeno pouze s omezením svéprávnosti. Stejně tak je tomu i v dosavadní právní úpravě dané § 29 občanského zákoníku. Toto ustanovení se však ke škodě věci využívá zatím jen okrajově. Dosavadní občanský zákoník uváděl opatrovnictví na prvním místě jako formu zastoupení člověka zbaveného způsobilosti k právním úkonům (v § 27). Možnost ustanovit opatrovníka osobě, která to z vážných důvodů potřebuje k ochraně svých zájmů, aniž by byla omezena ve způsobilosti k právním úkonům, následovala v textu zákona až dále. Zároveň zákon neupravoval téměř žádná pravidla pro výkon opatrovnictví. Oproti tomu návrh nového občanského zákoníku stanoví na prvním místě jako obecné a základní pravidlo, že soud jmenuje opatrovníka člověku, je-li to potřeba k ochraně jeho zájmů, nebo vyžaduje-li to veřejný zájem. Ustanovení opatrovníka není vázáno na nějakou specifickou situaci přednostně. Až v další větě je uvedeno, v jakých případech zejména se opatrovník ustanoví. Těmito důvody jsou např. omezení svéprávnosti nebo zdravotní postižení. Člověk omezený ve svéprávnosti samozřejmě nemůže zůstat nezastoupen, musí mít opatrovníka. Neplatí to však obráceně, že opatrovnictví je tu jen pro člověka omezeného ve svéprávnosti (§ 465). Nový občanský zákoník zároveň zakotvuje, oproti dosavadnímu zákoníku, řadu pravidel pro výkon opatrovnictví.

Ustanovení opatrovníka při řízení o omezení způsobilosti

Pozitivní změnu přináší zakotvení pravidla, že soud již přímo v rozhodnutí o omezení svéprávnosti jmenuje člověku opatrovníka.

Tím se předejde porušení práv člověka v situacích, ke kterým dochází v současnosti, kdy je člověk omezen, či přímo zbaven způsobilosti k právním úkonům, týdný či měsíce čeká na ustanovení opatrovníka a po tuto dobu není nikdo oprávněn činit právní úkony v jeho zájmu.

Ustanovení opatrovníka bez omezení způsobilosti

Nový občanský zákoník výslovně upravuje i ustanovení opatrovníka pro člověka, jemuž působí zdravotní stav obtíže při správě jeho jmění nebo při hájení práv. Soud v takovém případě jmenuje opatrovníka na jeho návrh a ve shodě s jeho návrhem určí opatrovníkovi

rozsah působnosti. Na návrh opatrovance soud opatrovníka také odvolá (§ 469 odst. 1). Opatrovník jedná pokud možno společně s opatrovancem. Jedná-li opatrovník v těchto případech samostatně, jedná v souladu s vůlí opatrovance. Nelze-li vůli opatrovance zjistit, rozhodne na návrh opatrovníka soud (§ 469 odst. 2).

Postup soudu při ustanovení opatrovníka

Opatrovníka jmenuje soud. Při jmenování soud opatrovníkovi zároveň vymezí rozsah práv a povinností (§ 463). Rozhoduje-li soud o jmenování opatrovníka, musí vyslechnout vyjádření budoucího opatrovance nebo jinak zjistit jeho stanovisko a vycházet z něho. Rozhodnout může soud jen na základě osobního kontaktu s opatrovancem, nebrání-li tomu nepřekonatelná překážka (§ 471 odst. 1).

Kdo může být ustanoven opatrovníkem

Osoba určená v předběžném prohlášení

Podle nové právní úpravy soud nejprve bere v úvahu, zda člověk učinil v minulosti předběžné prohlášení (§ 38) o tom, kdo se má v případě jeho nezpůsobilosti stát opatrovníkem. V takovém případě může osoba povoláná za opatrovníka navrhnout, aby byla soudem jmenována opatrovníkem. Je-li tato osoba způsobilá k opatrovnictví, soud ji s jejím souhlasem opatrovníkem jmenuje. Pokud tato osoba sama návrh na své jmenování nepodá, soud musí v každém případě zjistit její stanovisko (§ 61).

Blízká osoba

Pokud člověk neučinil v minulosti předběžné prohlášení, může navrhnout svého opatrovníka během řízení a soud tuto osobu jmenuje opatrovníkem. Pokud opatrovanec nikoho nenavrhne nebo navrženou osobu není z nějakého důvodu možné ustanovit, jmenuje soud opatrovníkem zpravidla příbuzného nebo jinou osobu opatrovanci blízkou, která osvědčí o opatrovance dlouhodobý a vážný zájem. Není-li možné najít blízkou osobu, jmenuje soud opatrovníkem jinou osobu, která splňuje podmínky pro to, aby se stala opatrovníkem.

Veřejný opatrovník

Pokud soud nenalezne žádnou vhodnou osobu, kterou by ustanovil opatrovníkem, jmenuje veřejného opatrovníka. Veřejným opatrovníkem se rozumí obec, kde má opatrovanec bydliště, anebo právnická osoba zřízená touto obcí k plnění úkolů tohoto druhu. Zákon výslovně stanoví, že jmenování veřejného opatrovníka není vázáno na jeho souhlas. Tím se předchází situacím, ke kterým dochází za současné právní úpravy, kdy se veřejní opatrovníci někdy odvolávají proti svému jmenování. Institut veřejného opatrovníka je „posledním útočištěm“, pokud není jiná vhodná osoba, která by mohla opatrovnictví vykonávat. Z této logiky vyplývá, že není možné, aby se veřejný opatrovník opatrovnictví vzdal. Na druhou stranu je však potřeba zabývat se důvodem, proč dochází k odmítání opatrovnictví příslušnou obcí. Obce se brání opatrovnictví především z kapacitních důvodů. Jde obvykle o obce, v jejichž spádové oblasti se nachází pobytové zařízení pro osoby s postižením v duševní oblasti. Jde nejčastěji o bývalé ústavy sociální péče, nyní domovy pro osoby se zdravotním postižením (uživatelé jsou lidé s potížemi v učení) nebo domovy se zvláštním režimem (uživatelé jsou lidé s duševním onemocněním, demencí, závislostí na návykových látkách apod.). Po účinnosti zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách, který zavedl poskytování sociálních služeb na smluvním základě, vyvstala nutnost, aby se zařízení či jejich zaměstnanci z důvodu střetu zájmů vzdali opatrovnictví, pokud jej vykonávali pro své klienty. Přičemž většina klientů má trvalé bydliště v pobytovém zařízení. Tato zařízení, čítající obvykle několik desítek klientů, se často nacházejí na území malých, odlehlých obcí, které mají jen minimální počet zaměstnanců. Tyto obce proto nejsou a nemohou být připraveny ani po finanční, ani po

odborné stránce na výkon opatrovnictví pro takové množství občanů se specifickými potřebami. Tuto situaci by měl řešit zvláštní zákon týkající se veřejného opatrovnictví, na který odkazuje § 471 odst. 2 návrhu občanského zákoníku.

Při výběru opatrovníka přihlédne soud k přáním opatrovance, k jeho potřebám i k podnětům osob opatrovanci blízkých, sledují-li jeho prospěch, a dbá, aby výběrem opatrovníka nezaložil nedůvěru opatrovance k opatrovníkovi (§ 62).

Způsobilost k výkonu opatrovnictví a střet zájmů

I nadále platí, že opatrovníkem nelze jmenovat osobu, která sama není způsobilá právně jednat, nebo osobu, jejíž zájmy jsou v rozporu se zájmy opatrovance (§ 437 odst. 1). Nově je však výslovně stanoveno, že **opatrovníkem nelze jmenovat provozovatele zařízení, kde opatrovanec pobývá nebo které mu poskytuje služby, nebo osobu závislou na takovém zařízení** (§ 63). Toto ustanovení reaguje na současnou situaci, popsanou výše, kdy před účinností zákona o sociálních službách byly opatrovníky ústavy či jejich zaměstnanci, kteří se nyní z důvodu střetu zájmů opatrovnictví vzdávají. Soudy však často při rozhodování o změně opatrovníka neberou tento zásadní střet zájmů v úvahu a návrhům odmítají vyhovět.

Pokud se zájmy opatrovníka a opatrovance dostanou do střetu, nebo pokud takový střet hrozí, nebo pokud jsou ve střetu zájmů osoby zastoupené stejným opatrovníkem, jmenuje soud kolizního opatrovníka (§ 460). Jde zde např. o situace, kdy je opatrovníkem sourozenec opatrovance a oba budou vystupovat jako dědici ve stejném dědickém řízení, nebo pokud by chtěl opatrovník něco prodat či koupit od opatrovance, nebo by byli spolumajiteli. Jedná se zde o situace, které jsou dočasné, takže pomínou a opatrovník bude moci nadále svoji funkci vykonávat.

V obecných pravidlech pro zastupování se stanoví, že jednal-li zástupce, jehož zájem je v rozporu se zájmem zastoupeného, s třetí osobou, a věděla-li tato osoba nebo musela-li vědět o střetu zájmů, může se toho zastoupený dovolat (§ 430 odst. 2).

Výkon opatrovnictví

Z opatrovnictví vznikají práva a povinnosti přímo opatrovanci. Opatrovník by měl jednat osobně. Dalšího zástupce může pověřit, pouze vyžaduje-li to nutná potřeba. Odpovídá pak za výběr vhodné osoby (§ 438). Toto ustanovení může mít praktický dopad na situace, kdy opatrovanec nežije v blízkosti opatrovníka, ale využívá ve svém každodenním životě podporu sociální služby. Asistenti sociální služby mu pak obvykle pomáhají při realizaci právních úkonů v různých oblastech života, nebo případně sami zajišťují, co je potřeba (nákupy, vyřízení osobních záležitostí). Je logické, aby opatrovník v takovéto situaci pověřil poskytovatele sociální služby.

Pravidla pro výkon opatrovnictví v zákoně

Na rozdíl od dosavadní právní úpravy nový občanský zákoník stanoví základní pravidla pro výkon opatrovnictví. Tato pravidla odráží posun od medicínského modelu zdravotního postižení („modelu péče“) k modelu sociálnímu („modelu podpory“). Pro první model je typický paternalistický (ochranitelský) přístup, kdy člověk s postižením je objektem péče a ochrany. V modelu podpory je respektována autonomie člověka s postižením, který má nárok na asistenci a přiměřené úpravy prostředí, aby mohl plně realizovat všechna svá práva. Hlavní úlohou opatrovníka je starat se o naplnění opatrovancových práv a chránit jeho zájmy. Opatrovník také dbá o zdravotní stav opatrovance. Aby mohl tyto úlohy dobře plnit, musí udržovat s opatrovancem vhodným způsobem a v potřebném rozsahu pravidelný kontakt a projevovat o opatrovance skutečný zájem. Při zastupování opatrovance musí opatrovník vycházet z názoru a přání opatrovance. Při činnosti právních úkonů vždy vysvětlí opatrovanci srozumitelně povahu a následky rozhodnutí, která je potřeba učinit. Opatrovník dbá, aby

způsob opatrovancova života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi a aby, nelze-li tomu rozumně odporovat, odpovídal i zvláštním opatrovancovým představám a přáním. Opatrovník při plnění svých povinností naplňuje opatrovancova právní prohlášení a dbá jeho názorů, i když je opatrovanec projevil dříve, včetně přesvědčení nebo vyznání, soustavně k nim přihlíží a zařizuje opatrovancovy záležitosti v souladu s nimi. Není-li to možné, postupuje opatrovník podle zájmů opatrovance (§ 466 a § 467).

Jmenování více opatrovníků jednomu člověku

Podle nového občanského zákoníku může mít člověk více opatrovníků, pokud je součástí zastupování také správa majetku.

Může tak být jmenován opatrovník pro správu jmění, nebo jeho části, a vedle toho opatrovník pro osobní záležitosti. Zastupovat člověka před soudem může jen opatrovník pro osobní záležitosti (opatrovník „osoby“). Opatrovníci mohou jednat samostatně nebo společně. Soud by měl v rozhodnutí vymezit rozsah práv a povinností každému opatrovníkovi. Potom mohou jednat samostatně. Pokud jmenuje více opatrovníků a nerozhodne, ve kterých záležitostech je každý z nich způsobilý právně jednat za opatrovance samostatně, jsou opatrovníci povinni jednat společně (§ 464).

Odměna za opatrovnictví

Opatrovník od zastoupeného nemůže požadovat odměnu za zastoupení. Odměnu lze přiznat jen za správu jmění. O její výši rozhodne soud s přihlédnutím k nákladům správy, k hodnotě spravovaného majetku, k výnosům z něho a k časové i pracovní náročnosti správy (§ 462). Veřejný opatrovník vykonává tuto činnost jako svoji profesi, za kterou je placen. I zákon však upřednostňuje jmenování opatrovníkem osobu opatrovanci blízkou. Práce opatrovníka, pokud nemá být formální a má dostát všem právním i morálním požadavkům současnosti, je časově i odborně náročná. Je otázkou, zda toto ustanovení vykládat tak, že opatrovník nesmí přijmout odměnu za zastupování, či zda na ni pouze nemá právní nárok. Toto ustanovení nevylučuje náhradu nutných výdajů opatrovníka vynaložených v souvislosti s opatrovnictvím.

Pojištění opatrovníka

Odůvodňují-li to okolnosti, může soud opatrovníkovi uložit, aby se v přiměřeném rozsahu pojistil pro případ, že při výkonu své funkce způsobí opatrovanci nebo jiné osobě škodu (§ 465 odst. 2).

Překročení oprávnění k zastupování

Překročil-li opatrovník své oprávnění při jednání za zastoupeného, může zastoupený jeho jednání následně schválit. Jestliže však opatrovníkovo jednání bez zbytečného odkladu zastoupený neschválí (např. také proto, že zastoupený nemá způsobilost jednání opatrovníka schválit), je opatrovník takovým jednáním zavázán sám (§ 440). To znamená, jako by nejednal jménem opatrovance, ale vlastním jménem, pro sebe – práva a povinnosti z takového jednání vznikají opatrovníkovi.

Zánik opatrovnictví

Opatrovnictví může zaniknout odvoláním opatrovníka. Soud jej odvolá na jeho žádost, nebo z vlastního rozhodnutí, pokud neplní své povinnosti. Zároveň opatrovanci jmenuje nového opatrovníka (§ 463 odst. 2). Zákon poněkud překvapivě stanoví, že smrtí opatrovníka nebo jeho odvoláním opatrovnictví nezaniká. Těmito událostmi totiž opatrovnictví automaticky přechází na veřejného opatrovníka, a to do doby, dokud soud nejmenuje opatrovanci nového opatrovníka (§ 468). Toto ustanovení řeší dosavadní problematické situace, kdy zemře

opatrovník, a po dobu, než je ustanoven nový opatrovník, člověk není zastoupen nikým, což mu může způsobit vážné újmy. V jiných případech dochází k tomu, že soud se zdráhá odvolat opatrovníka, který nevykonává opatrovnictví řádně, protože je obtížné najít jiného opatrovníka.

Oblasti, ve kterých opatrovník vůbec nemůže jednat

Opatrovník nemůže za opatrovance právně jednat ve věcech vzniku a zániku manželství, výkonu rodičovských povinností a práv a v oblasti závěti (sepsání pořízení pro případ smrti nebo prohlášení o vydědění a jejich odvolání) (§ 458).

Rozhodování o osobním stavu opatrovance

Vyslovit souhlas se změnou osobního stavu opatrovance může opatrovník jen se souhlasem soudu (§ 483 odst. 1). Mezi záležitosti osobního stavu patří otázky manželství (rozvodu), partnerství, otcovství, osvojení, svéprávnosti, prohlášení za mrtvého.

Správa majetku opatrovance

Opatří-li si někdo správce svého jmění sám, nelze mu jmenovat opatrovníka pro správu jmění. To neplatí, není-li správce jmění znám, odmítne-li jednat v zájmu zastoupeného, nebo zanedbává-li tuto povinnost, anebo nemůže-li jmění spravovat (§ 470). Správce jmění si může člověk např. zajistit předem, formou předběžného prohlášení.

Stejně jako v dosavadní právní úpravě, spravuje-li opatrovník jmění zastoupeného, náleží mu vykonávat běžnou správu takového jmění. Pokud má však opatrovník řešit záležitost, která není běžná, vyžaduje se k nakládání se jměním zastoupeného schválení soudu (§ 461).

Kromě tohoto obecného pravidla stanoví nový občanský zákoník přímo některé konkrétní případy, ve kterých se vyžaduje souhlas soudu. Dále může soud rozhodnout i o některých dalších omezeních opatrovníka při nakládání s majetkem opatrovance (§ 483 odst. 2).

Bez souhlasu soudu nesmí opatrovník:

- a) zavázat opatrovance k plnění některému z členů opatrovnické rady nebo osoby tomuto členu blízké,
- b) nabýt pro opatrovance nemovitou věc nebo podíl na ní, ani opatrovancovu nemovitou věc nebo podíl na ní zcizit či zatížit,
- c) nabýt pro opatrovance obchodní závod, podíl na obchodním závodu nebo podíl na právnické osobě, ani tento majetek zcizit nebo zatížit; to neplatí, jedná-li se o nabytí účastnických nebo podobných cenných papírů zajišťujících bezpečný výnos,
- d) uzavřít za opatrovance smlouvu zavazující ho k trvajícimu nebo opakovanému plnění na dobu delší než tři roky,
- e) odmítnout dědictví nebo jiné plnění z pozůstalosti, nebo
- f) zavázat opatrovance k bezúplatnému plnění jiné osobě, ledaže se jedná o dar poskytnutý k obvyklé příležitosti podle zásad slušnosti v přiměřeném rozsahu a opatrovanec je schopen úsudku a projevil s darem souhlas.

Kromě toho opatrovník nesmí bez souhlasu soudu naložit s majetkem opatrovance, jedná-li se o:

- a) nabytí nebo zcizení majetku v hodnotě převyšující částku odpovídající pětisetnásobku životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu,
- b) nabytí nebo zcizení majetku převyšující jednu polovinu opatrovancova majetku, ledaže tato polovina představuje hodnotu jen nepatrnou a nejedná se o věc, která je pro opatrovance věcí zvláštní obliby, nebo
- c) přijetí nebo poskytnutí půjčky, úvěru nebo jistoty v hodnotách uvedených pod písmeny a) nebo b).

Soud si před rozhodnutím podle odstavců 1 až 3 vyžádá stanovisko opatrovnické rady. Nesdělí-li opatrovnická rada soudu stanovisko v přiměřené lhůtě, potom soud rozhodne sám (§ 483).

Soupis jmění a vyúčtování správy

Opatrovník, který spravuje jmění opatrovance, vyhotoví do dvou měsíců od svého jmenování soupis spravovaného jmění a doručí jej soudu, opatrovanci a opatrovnické radě. Za trvání opatrovnictví vyhotoví opatrovník vyúčtování správy jmění každoročně vždy do 30. června, ledaže se s členy opatrovnické rady dohodne, že vyúčtování předloží dříve. Je-li pro to důležitý důvod, může opatrovanec nebo opatrovnická rada navrhnout soudu, aby opatrovníkovi uložil povinnost vyhotovit mimořádné vyúčtování. Opatrovník doručí každé vyúčtování opatrovanci, opatrovnické radě a soudu.

Opatrovník, jehož funkce končí, doručí konečné vyúčtování správy jmění opatrovanci, opatrovnické radě a soudu, popřípadě také dalšímu opatrovníkovi nebo soudnímu komisaři jmenovanému v řízení o dědictví. Zemře-li opatrovník, vydá soudu, který jej jmenoval, listiny a další doklady týkající se opatrovance a jeho záležitostí každý, kdo má tyto listiny a doklady u sebe (§ 485).

Opatrovnická rada

Poslání opatrovnické rady

K vyšší ochraně práv a zájmů zastoupeného, je-li mu ustanoven opatrovník, zavádí nový občanský zákoník možnost ustanovení opatrovnické rady¹². Jde o skupinu osob z nejbližšího okolí zastoupeného, která má doplnit a vyvážit činnost opatrovníka.

Zprůhledňuje činnost opatrovníka, umožňuje kontrolu jeho činnosti a poskytuje platformu, aby se při zastupování člověka uplatnil pohled většího počtu lidí. To umožňuje jednak lépe zohlednit různé zájmy zastoupeného, jednak předejít případné manipulaci, pro niž je vytvořen značný prostor, pokud člověka zastupuje jediná osoba s komplexními pravomocemi. Funkce a význam opatrovnické rady se projeví zejména při opatrovnictví člověka s komplexními potřebami (to znamená s těžším, kombinovaným postižením, nekomunikujícím běžným způsobem apod.).

Vznik opatrovnické rady

Opatrovnická rada může vzniknout, pokud je člověku ustanoven opatrovník. O ustavení opatrovnické rady může požádat opatrovanec nebo osoba opatrovanci blízká. Do třiceti dnů od obdržení žádosti svolá opatrovník schůzi, na kterou pozve opatrovance a všechny blízké osoby, které jsou mu známy. Schůze se může zúčastnit kdokoli z přátel opatrovance, a to i pokud nebyl pozván. Každý ze zúčastněných má jeden hlas. Není-li schůze včas svolána nebo nekoná-li se z jiného důvodu, anebo není-li na ní zvolena opatrovnická rada, svolá schůzi soud, a to i bez návrhu. Každý ze zúčastněných má jeden hlas. Zúčastní-li se schůze alespoň pět osob, může být opatrovnická rada zvolena (§ 472). Osoby přítomné na schůzi zvolí členy opatrovnické rady, případně i jejich náhradníky, většinou hlasů (§ 473 odst. 1). O volbě členů opatrovnické rady a náhradníků vyhotoví zápis zapisovatel, kterého určí přítomní. K zápisu musí být připojeny případné protesty podané v písemné formě. Zápis doručí zapisovatel opatrovníkovi a soudu, který opatrovníka jmenoval (§ 475).

Soud volbu členů opatrovnické rady neschvaluje, může však na návrh opatrovníka nebo kterékoli z osob oprávněných k účasti na schůzi, anebo z vlastního podnětu prohlásit volbu za neplatnou, došlo-li při ní k porušení zákona takovým způsobem, že v důsledku toho hrozí opatrovanci újma. V takovém případě soud bez zbytečného odkladu nařídí volbu toho člena opatrovnické rady nebo náhradníka, jehož volbu prohlásil za neplatnou (§ 476).

Nově občanský zákoník počítá i s činností právnických osob, jejichž hlavní činnost spočívá v péči o osoby se zdravotním postižením a ochraně jejich zájmů. I tato právnická osoba má právo navrhnout, aby byla svolána schůze k ustavení opatrovnické rady. Právnická osoba, jejíž hlavní činnost spočívá v péči o osoby se zdravotním postižením a ochraně jejich zájmů, která působí v České republice nepřetržitě alespoň tři roky a byla s opatrovancem v pravidelném spojení alespoň tři měsíce, má právo účastnit se schůze k ustavení opatrovnické rady, být členem opatrovnické rady nebo se účastnit jejího zasedání a navrhnout soudu, aby rozhodnutí opatrovnické rady zrušil a nahradil je svým rozhodnutím. Neuplatňuje-li však tato právnická osoba svá práva v souladu se zájmy opatrovance, soud jí tato práva na návrh opatrovance, opatrovníka nebo členů opatrovnické rady odejme (§ 484).

Složení a činnost opatrovnické rady

Opatrovnická rada musí mít alespoň tři členy (§ 474). Předpoklady pro členství v opatrovnické radě jsou obdobné jako předpoklady pro výkon opatrovnictví. Členem opatrovnické rady může být jen osoba, která o opatrovance osvědčí dlouhodobý a vážný zájem, i do budoucna, a jejíž zájmy neodporují zájmům opatrovance (§ 473 odst. 2). Opatrovnická rada je schopna se usnášet za přítomnosti většiny členů, pokud má však jen tři členy, vyžaduje se přítomnost všech. Rozhodnutí přijímá opatrovnická rada většinou hlasů přítomných členů (§ 474).

Člen opatrovnické rady je volen na dobu neurčitou. Opatrovník nemůže být členem opatrovnické rady (§ 473 odst. 2). Člen opatrovnické rady může ze své funkce odstoupit. Odstoupení je účinné doručením písemného oznámení opatrovníkovi a soudu.

Odstoupení oznámí dalším členům opatrovnické rady. Soud může odvolat z funkce člena opatrovnické rady na návrh opatrovníka nebo kterékoli z osob oprávněných k účasti na schůzi, anebo z vlastního podnětu, pokud člen opatrovnické rady závažně nebo opakovaně poruší své povinnosti, ztratí-li o opatrovance zájem nebo ocitnou-li se jeho zájmy opakovaně v rozporu se zájmy opatrovance. Při zániku funkce člena opatrovnické rady opatrovník nebo předseda opatrovnické rady zařídí volbu nového člena (§ 477).

Opatrovnická rada zasedá nejméně jednou za rok. K zasedání ji svolá její předseda, nebo opatrovník, jinak kterýkoli člen opatrovnické rady, popřípadě soud na návrh osoby, která osvědčí vážný zájem o opatrovance, anebo i bez návrhu. Opatrovnická rada přizve na zasedání opatrovance i opatrovníka. O schůzi se pořizuje zápis, který se doručuje opatrovníkovi a soudu (§ 478).

Opatrovnická rada na svém pravidelném zasedání projedná zprávu opatrovníka o jeho činnosti v záležitostech opatrovance, vyjadřuje se k soupisu jmění opatrovance a k vyúčtování jeho správy i k vyúčtování případné odměny opatrovníka za správu jmění. Usnese-li se na tom opatrovnická rada, podá její člen pověřený k tomu usnesením návrh soudu na změnu výše odměny opatrovníka za správu jmění opatrovance, návrh na zrušení opatrovnictví, nebo na odvolání opatrovníka a jeho nahrazení jinou osobou (§ 479).

Omezení opatrovníka opatrovnickou radou

Opatrovník ze zákona nesmí bez souhlasu opatrovnické rady rozhodnout o některých důležitých věcech. Jde o změnu bydliště opatrovance, umístění opatrovance do uzavřeného ústavu nebo podobného zařízení, nebo např. o souhlas s léčbou, pokud se jedná o zákroky s možnými závažnými následky. Otázky pravděpodobně vyvolá formulace *umístění opatrovance do uzavřeného ústavu nebo podobného zařízení*. Zákonodárce měl zřejmě na mysli souhlas s hospitalizací (v případě člověka s duševním onemocněním) udělený opatrovníkem nebo pobyt v zařízení sociální služby. V prvním případě je ovšem podle zákona nutný především souhlas soudu, souhlas opatrovnické rady nestačí. V druhém případě

formulace sice odpovídá faktické situaci v ČR, kdy existují celoroční pobytová zařízení a uzavírání smlouvy o jejich službě má charakter spíše *umístování do zařízení*, avšak takový postup nepřipadá podle zákona o sociálních službách v úvahu. I pobytovou službu je možné poskytovat pouze na základě smlouvy, která musí vycházet z vůle budoucího uživatele, nikoli jen opatrovníka. Rovněž ve světle Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením (zejm. čl. 19) by formulace *umístování do zařízení* neobstála.

Bez souhlasu opatrovnické rady nesmí opatrovník také naložit s majetkem opatrovance, jedná-li se o nabytí nebo zcizení majetku, přijetí nebo poskytnutí zápůjčky, úvěru nebo jistoty, a to v hodnotě převyšující určitou částku. Výše částky je zde (jako v případech nutnosti schválení soudem) rovněž stanovena pružně, ve vztahu k životnímu minimu nebo majetku opatrovance (jde o částku odpovídající stonásobku životního minima jednotlivce podle zvláštního právního předpisu, nebo o částku převyšující jednu třetinu opatrovanceva majetku, ledaže tato třetina představuje hodnotu jen nepatrnou). Souhlas opatrovnické rady opatrovník nepotřebuje v případě, že k takovému jednání je nutný souhlas soudu.

Je-li to v zájmu opatrovance, může se opatrovnická rada usnést, jaká další rozhodnutí opatrovníka o záležitostech opatrovance podléhají jejímu souhlasu. Usnesení však nesmí omezovat opatrovníka nad míru přiměřenou okolnostem (§ 480).

Nesouhlas s rozhodnutím opatrovnické rady

Člen opatrovnické rady, který pro její rozhodnutí nehlasoval, opatrovník nebo opatrovanec může do patnácti dnů od přijetí rozhodnutí navrhnout soudu, aby rozhodnutí opatrovnické rady zrušil a nahradil je svým rozhodnutím. Dokud soud nerozhodne, nenabude rozhodnutí opatrovnické rady právní účinky (§ 481).

Působnost opatrovnické rady vykonávaná jedinou osobou nebo soudem

Nelze-li opatrovnickou radu zřídit pro nezáměr dostatečného počtu blízkých osob nebo z jiných podobných důvodů, může soud na návrh některé z těchto osob rozhodnout, že působnost opatrovnické rady bude vykonávat jen jedna z nich a rozhodne zároveň o jejím jmenování.

Není-li zvolena opatrovnická rada ani ustanovena osoba s působností opatrovnické rady, schvaluje opatření opatrovníka stran opatrovance nebo jeho jmění namísto opatrovnické rady soud (§ 482).

Výběr z publikace „Dobrá praxe opatrovnictví a poskytování podpory při právních úkonech a při rozhodování“, vydalo MPSV, Praha 2013, text byl formálně upraven.